

Гарбар І. В.,*старший викладач кафедри мовної підготовки
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова***Гарбар А. І.,***старший викладач кафедри мовної підготовки
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

ГРАМАТИЧНА ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ ЯК ОСНОВА КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. У пропонованій статті обґрунтовано значущість культури професійного спілкування. Окреслено особливості реалізації граматичних норм сучасної української літературної мови у професійному мовленні. Наголошено на тому, що граматична правильність мовлення можлива лише за умови оволодіння комунікантом літературною мовою. Зауважено, що найважливішим системним утворення мовної організації є граматичне. Закцентовано увагу на найбільш вживаних граматичних анормативах, які суттєво впливають на рівень культури професійного мовлення. Проаналізовано синтаксичні анормативи, пов'язані з прийменниковим та дієслівним керуванням. Виявлено, що через незнання комунікантами системної організації прийменникового складу, у професійне мовлення потрапляють спотворені прийменникові конструкції: скальковані з російської мови граматичні форми місцевого відмінка з прийменниками **по** та **при**. Зазначено, що синтаксису української мови властиве семантичне варіювання. Встановлено, що нерозрізнення дієслів-паронімів та дієслів-синонімів призводить до порушення дієслівного керування. Комунікантам задля правильності мовлення слід засвоїти синтаксичні правила-моделі дієслівних керувань. Розглянуто низку анормативних конструкцій з активним дієприкметником теперішнього часу, які вживаються у назвах посад та у терміносполуках професійного мовлення. Зазначено, що такі ненормативні утворення варто замінювати питомими граматичними формами іменників, прикметників, іменників-прикладок, рідше підрядними реченнями. Проаналізовано деякі морфологічні огріхи, що виявляються при словозміні граматичних форм давального та кличного відмінків іменників. Зауважено, що у звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища прослідковується варіативність граматичної форми кличного відмінка.

Ключові слова: культура мовлення, професійний комунікант, правильність мовлення, граматична форма, синтаксичні анормативи, морфологічні анормативи.

Постановка проблеми. У системі фахової освіти питання мовної культури, зокрема культури професійного спілкування, особливо вагомі. Сучасний професійний комунікант будь-якої галузі повинен характеризуватися високим рівнем мовленнєвого розвитку: вміти правильно і зрозуміло формулювати професійну думку, вільно володіти мовою конструктивного діалогу, загалом правильно, точно, доречно використовувати мовні засоби залежно від ситуації мовлення. Рівень культури професійного спілкування істотно залежить від сформованих умінь і навичок мовної правильності та майстерного використання комунікативних засобів української літературної мови.

С. Пентелюк зауважує, що правильність мовлення завжди веде до дотримання норм літературної мови, неправильність – до відступу від них. Тому професійне спілкування повинно відзначатися правильністю, що відповідає його мовній структурі згідно з чинними мовними нормами [1, с. 148]. Запропонована праця досліджує граматичні анормативи, які порушують правильність мовлення, а отже, впливають на мовленнєву культуру професійних комунікантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем культури мовлення присвячені праці провідних вітчизняних вчених-лінгвістів Н. Бабич, О. Пономарева, Б. Головіна, С. Єрмоленко, А. Коваль, С. Ширяєва, Л. Мацько, М. Пентелюк, С. Шевчук, П. Куляса, Л. Шитик та інших. М. Пентелюк зосереджувала увагу на функціях, структурі професійного спілкування [1], досліджувала граматичну правильність мовлення [2]. Способи заміни активних дієприкметників у сучасній українській літературній мові висвітлено у праці С. Шевчук [3]. Л. Шитик у своєму дослідженні охарактеризувала типові граматичні помилки мовлення претендентів на державну службу [4].

Мета – зацентувати увагу на нормативному аспекті культури мовлення; проаналізувати найбільш поширені граматичні анормативи, які порушують правильність мовлення, зокрема впливають на рівень культури професійного спілкування.

Основний матеріал. Сучасна лінгводидактика чітко розмежовує поняття «культура мови» і «культура мовлення». Науковець О. Біляєв вважає, що поняття «культура мови» і «культура мовлення» співвідносяться між собою так само, як «мова» і «мовлення», тобто як загальне і конкретне [5]. Мова – засіб для створення думки, а мовлення – це практичне використання мови в конкретних ситуаціях з наперед заданою метою, це діяльність, пов'язана з функціонуванням мови, з мовленнєвою діяльністю [6, с. 230]. Теоретичною основою «культури мовлення» є наукова дисципліна, яка досліджує мовленнєве життя суспільства в певний період його існування та встановлює на науковій основі норми використання мови як вербального засобу спілкування. Однак практична основа «культури мовлення», як зауважує Л. Мацько, залежить від кожного мовця, від того, яку він створює навколо себе вербальну комунікативну ситуацію, мовну ауру, що формує мовний смак чи несмак [7, с. 3].

Рівень культури професійного мовлення визначається такими комунікативними ознаками як: правильність, точність, логічність, змістовність, доречність, чистота, багатство, виразність. Всі вони, пов'язуючись між собою, доповнюють одна одну. М. Пентелюк стверджує, що першим, нижчим, рівнем

опанування літературною мовою слід уважати правильність мовлення, а другим, вищим, – культуру мовлення (мовленнєву майстерність), що можлива лише за умови оволодіння літературним мовленням, його граматичною правильністю [2, с. 125]. Правильність (нормативність) мовлення – як усного, так і писемного, засвоюються переважно під час вивчення дисциплін мовного циклу, однак майстерність мовлення повинна формуватися і вдосконалюватися під час як офіційного, так і приватного спілкування комуніканта, заради успішного розв'язання службових питань, формування позитивного професійного іміджу.

Найскладнішим та найважливішим системним утворенням мовної організації вважають граматичне. На думку П. Селігея, без оперття на граматику неможливо сформулювати правильне логічне мислення, засвоїти основні його форми й закони, навчитися осмислено будувати судження та умовиводи [8, с. 23]. Граматичні норми регулюють правильний вибір закінчення відмінкових, особових та синтаксичних форм. Прийнято поділяти граматичні норми на словотвірні, морфологічні та синтаксичні.

У нашому дослідженні зупинимося на синтаксичних та морфологічних аномаліях, використання яких як в усному, так і у писемному мовленні професійних комунікантів призводить до порушення культури мовлення. Як зауважує О. Пономарів, порушення морфологічних і синтаксичних норм української літературної мови ще більше впливає на рівень культури мовлення, ніж лексичні огріхи [9, с. 156].

Передусім проаналізуємо синтаксичні аномалії, пов'язані з прийменниковим та дієслівним керуванням. Значні проблеми виникають у вживанні конструкцій з прийменниками **по** та **при**. Через незнання комунікантами системної організації прийменникового складу у професійне мовлення потрапляють спотворені прийменникові конструкції, скалькованих з російської мови форм місцевого відмінка з прийменником **по** замість форми знахідного відмінка з прийменником **на**: *звернутися по адресу* → рос. *обратиться по адресу* замість *звернутися на адресу*; *назвати по імені* → рос. *называть по имени* замість *назвати на ім'я*; форми орудного відмінка з прийменником **за**: *працює по контракту* → рос. *работает по контракту* замість *працює за контрактом*; *по дорученню керівника* → рос. *по поручению руководителя* замість *за дорученням керівника*; форми родового відмінка з прийменником **з**: *фахівець по проектуванню* → рос. *специалист по проектированию* замість *фахівець з проектування*; *по технічним причинам* → рос. *по техническим причинам* замість *з технічних причин*; безприйменникової конструкції: *план по обслуговуванню* → рос. *план по обслуживанию* замість *план обслуговування*; *по безготівковому рахунку* → рос. *по безналичному расчету* замість *безготівковим розрахунком*; форми родового відмінка з прийменником **щодо**: *закон по врегулюванню* → рос. *закон по урегулированию* замість *закон щодо врегулювання*; *зауваження по роботі* → рос. *замечания по работе* замість *зауваження щодо роботи* тощо.

Часто вживана скалькована з російської мови граматична форма місцевого відмінка з прийменником **при** замість форми родового відмінка з прийменником **за** (вказівка на певні умови чи обставини): *при сприянні очільника ОВА* → рос. *при содействии главы ОВА* замість *за сприяння очільника ОВА*; *при участі рецензента* → рос. *при участии рецензента* замість *за участі рецензента*; форми родового відмінка з прийменником **під час** (йдеться про процес): *при обговоренні проекту бюджету* → рос. *при обсуждении проекта бюджета*

замість *під час обговорення проекту бюджету*; *присутня при розгляді справи* → рос. *присутствующая при рассмотрении дела* замість *присутня під час розгляду справи*; дієприкметникового зворота: *при підвищенні тарифів* → рос. *при повышении тарифов* замість *підвищуючи тарифи*; *при порівнянні температур* → рос. *при сравнении температур* замість *порівнюючи температури*; підрядної конструкції зі сполучником **коли**: *при підготовці матеріалу до ефіру* → рос. *при подготовке материала к эфиру* замість *коли матеріал готували до ефіру*; *при обробці запиту* → рос. *при обработке запроса* замість *коли оброблявся запит* тощо.

Неоднакових відмінкових форм від додатків може вимагати дієслово однакове за значенням в українській та російській мовах. На думку П. Куляса, головною причиною сплутування відмінків керування – практика російсько-української двомовності [10, с. 219]. Проаналізуємо типові приклади дієслівного керування: *набувати (що?) розгolos* → рос. *получать (что?) огласку* замість *набувати (чого?) розголосу*; *навчити (чому?) музиці* → рос. *учить (чему?) музыке* замість *навчити (чого?) музиці*; *дякувати (кого?) колегу* → рос. *благодарить (кого?) коллегу* замість *дякувати (кому?) колезі*; *вибачати (кого?) партнера* → рос. *прощать (кого?) партнера* замість *вибачати (кому?) партнеру*; *завдавати (що?) збитки* → рос. *наносить (что?) ущерб* замість *завдавати (чого?) збитків*. Відтак маємо розуміння, що українська мова має свою систему керування дієслів, незважаючи на вплив російської мови при виборі українськомовної словоформи.

Синтаксис української мови сприятливий для семантичного варіювання: одну й ту ж думку можна передати декількома синонімічними конструкціями. Прикладами можуть слугувати словосполучки з дієслівним керуванням на зразок: *опанувати (що?) німецьку мову – оволодіти (чим?) німецькою мовою; характерний (для чого?) для професійного мовлення – властивий (чому?) професійному мовленню; запобігти (чому?) зловробі – уникнути (чого?) хвороби; застерегти (від чого?) від небезпеки – попередити (про що?) про небезпеку; повідомити (кому?) слухачам – поінформувати (кого?) слухачів* тощо. Втім нерозрізнення дієслів-паронімів також призводить до порушення дієслівного керування, так як кожне дієслово пари потребує свого відмінка. Наприклад: *наслідувати (що?) традиції – слідувати (чому?) інструкції; оснований (на чому?) на взаєморозумінні – заснований (ким?) відомим діячем культури, заснований (де?) у столиці, заснований (коли?) наприкінці XIX століття; оплачувати (що?) публікацію статті – платити (за що?) за консультацію лікаря* тощо. Задля уникнення граматичних аномалій, які суттєво впливають на рівень професійного мовлення, комунікантам варто засвоїти властиві мовній системі сучасної української літературної мови синтаксичні правила-моделі дієслівних керувань.

Відхиленням від синтаксичних норм буде й уживання у професійному мовленні конструкцій з активними дієприкметниками теперішнього часу. Такі ненормативні утворення у назвах посад та у терміносполучках наукового стилю варто замінювати питомими формами прикметників, іменників, словосполучень, підрядних речень, іменників-прикладок. Наприклад, замість аномативної конструкції *управляючий компанією* вживати *управлінець (керівник) компанії*; *виконуючий обов'язки* → *виконувач (виконавець) обов'язків*; *головуючий на зборах* → *голова зборів*; *головнокомандуючий ЗСУ* → *головнокомандувач ЗСУ*; *керуючий партнер* → *керівник-партнер*; *лікуючий лікар* → *лікар-куратор*; *конкуруюча фірма* → *фірма-конку-*

рент; рухаючий механізм → механізм, що рухається; слабнучі поштовхи → щораз слабші поштовхи; усуваючий дефект → усувний дефект; споживаюча потужність → споживана потужність; оточуюче середовище → довкілля; діючий закон → чинний закон тощо. С. Шевчук зауважує, що парадигматичний різновид активних дієприкметників вийшов з ужитку і не властивий граматичній системі сучасної української мови [3, с. 192]. Очевидно, що граматики української мови репрезентує нормативні варіанти заміни активних дієприкметників, у такий спосіб увиразнюючи власне мовлення і збагачуючи його властивими українській мові граматичними формами.

Далі зупинимось на деяких істотних моментах, що зумовлюють морфологічні аномалії – мовні огріхи, що виявляються при словозміні граматичних форм давального та кличного відмінків іменників. У давальному відмінку іменників чоловічого роду можуть уживатися подвійні форми закінчення *-у(-ю), -ові, -еві (-єві)* на зразок: *директору/директорові; Андрію/Андрієві* тощо. Задля урізноманітнення викладу та уникнення нанизування в реченні слів з однаковими закінченнями, варто поєднувати варіанти закінчення. Якщо особа називається кількома іменниками, то спершу вживати закінчення *-ові, -еві (-єві)*, а потім – *-у (-ю): очільникові ОВА Клименку А.В.; начальникові дільниці Грабчуку О.Ю., секретареві Вченої ради Дудю О.С.* тощо. Аномативними будуть конструкції на зразок: *очільникові ОВА Клименкові А.В. / очільнику ОВА Клименку А.В.; начальникові дільниці Грабчукові О.Ю. / начальнику дільниці Грабчуку О.Ю.; секретареві Вченої ради Дудеві О.С. / секретарю Вченої ради Дудю О.С.* тощо.

У професійному мовленні трапляються помилки, пов'язані з утворенням форми кличного відмінка. Чинна редакція українського правопису 2019 року подає дещо змінені правила граматичної форми кличного відмінка. Прослідковується варіативність граматичної форми у звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища. Форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я, або ж прізвище має однакову форму з називним відмінком. Наприклад: *друже Оверченку/ друже Оверченко; колежанко Забіло/ колежанко Забіла*. Звертаючись до особи на ім'я та по батькові, обидва іменники ставлять у граматичній формі кличного відмінка. Наприклад: *Лідіє Макарівно, дозвольте зауважити; Олексію Анатолійовичу, надішліть, будь ласка, посилання* у зум. У звертаннях, які складаються з двох загальних назв або з першої – загальної, а другої – іменної, обидва слова вживають у кличному відмінку: *пане генерале; добродійко Іванно*. Варто пам'ятати, що вживання в українській мові називного відмінка замість кличного при звертанні є аномативним.

Висновок. Проведений аналіз дозволив дійти висновків:

- основою професійного спілкування є правильність мовлення;
- культуру професійного спілкування визначають граматично правильне мовлення та мовна майстерність;
- на рівень культури професійного спілкування істотно впливає вживання синтаксичних та морфологічних аномативів;
- до семантичних зрушень та зміну лексичної та синтаксичної сполучуваності слів у мові призводить вживання аномативних конструкцій з активними дієприкметниками теперішнього часу, з прийменниковим та дієслівним керуванням, з граматичними формами давального та кличного відмінків іменників.

Література:

1. Пентиліук М.І. Культура професійного спілкування майбутніх фахівців. *Науковий вісник Миколаївського національного універ-*

ситету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2015. № 4. С. 144–151.

2. Пентиліук М.І., Попова О.А. Граматично правильне мовлення як основа запобігання комунікативній девіантності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* Острог : Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 124–131.
3. Шевчук С.В. Моделі активних дієприкметників в сучасній українській літературній мові. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство),* 2013. Вип. 5. С. 188–193.
4. Шитик Л.В. Типові граматичні помилки в мовленні претендентів на державну службу. *Філологічний часопис : науковий журнал.* Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 1 (13). С. 156–164.
5. Концепція навчання державної мови в школах України / Біляев О.М. та ін. Київ : Дивослово, 1996. №5. С. 16–21.
6. Симоненкова Т.П. Проблеми граматики і лексикології української мови. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* 2013. Вип. 10. С. 229–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_57
7. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. Київ : Вища школа, 2003. 411 с.
8. Селігей П.О. Науковець і його мова. *Українська мова.* 2012. № 4. С. 18–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2012_4_4.
9. Сучасна українська мова / О.Д. Пономарів та ін. 4-ге вид., перероб. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
10. Куляс П.П. Система – проти автоматизму суржикі : редакторський погляд : навч. посіб. 2-ге вид., розширене. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 294 с.

Garbar I., Garbar A. Grammar compliance as a core component of the culture of professional communication

Summary. The article aims to highlight the role of the culture of professional communication. The peculiarities of the implementation of grammatical norms of the contemporary Ukrainian literary language in professional speech are outlined. It is determined that grammatical compliance of speech is possible only if the communicator becomes proficient in the literary language. It has been noted that the most important part of linguistics is grammatical one. Attention is focused on the most commonly used grammatical non-normative patterns, which significantly affect the level of professional speech culture. Syntactic non-normative standards related to prepositional and verbal control are analyzed. It has been determined that due to the communicators' ignorance of the prepositional structure, distorted prepositional patterns appear in professional speech: grammatical forms with the prepositions **po** and **pri**, copied from the Russian language. It is noted that the syntax of the Ukrainian language is characterized by semantic variation and without differentiation between verbs-paronyms and verbs-synonyms it leads to the violation of verb control. In order to speak correctly, communicators should know syntactic rules-models of verbal control. A number of non-standard patterns with the active participle in present tense, which are used in job titles and in the terminology of professional speech, are considered. It needs to be pointed that such non-normative patterns should be replaced with specific grammatical forms of nouns, adjectives and subordinate clauses. Some morphological errors that appear when changing the grammatical forms of the dative and vocative cases of nouns are analyzed. It is noted that in addresses consisting of a name and a surname, variability of the grammatical form of the vocative case is observed.

Key words: speech culture, professional communicator, grammar compliance, grammatical form, syntactic non-normative patterns, morphological non-normative patterns.